

Організація виробництва та агробізнесу

УДК 334.732:338.432:65.01

В.В. Зіновчук

д.е.н., професор

О.П. Власенко

к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

КООПЕРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ТРАНСАКЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ В АГРОБІЗНЕСІ

На основі поєднання методу соціологічного опитування, експертних оцінок та обробки даних із застосуванням методики індикативного й кластерного аналізу обґрунтовано ефективність сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як інструменту управління транзакційними витратами в агробізнесі. Розраховано прогнозне значення синергетичного ефекту кооперації для сільськогосподарських підприємств Житомирської області, який виникає в результаті управління транзакційними витратами і залежить від спеціалізації об'єднання.

Постановка проблеми

Функціональною основою формування ефективного сільськогосподарського виробництва в Україні є процес становлення і розвитку агробізнесу як нової інституціональної складової економіки країни, що передбачає паритетну взаємодію всіх учасників продуктового ланцюга та суміжних галузей на ринкових засадах. Основу такої архітектоніки становить система організації та здійснення актів економічного обміну (транзакцій), які вбачаються невід'ємним атрибутом діяльності суб'єктів господарювання. Рівень та структура витрат, що обумовлені транзакціями, залежать від повноти та достовірності інформації про ринок, професіоналізму учасників договірної угоди, юридичного забезпечення угод та повноти їх виконання. Отже, саме результат організації та здійснення транзакції є визначальним елементом усього ланцюжка господарської діяльності, а рівень транзакційних витрат – індикатором перспективності існування економічного агента на ринку (високі транзакційні витрати призводять до витіснення підприємства за межі ринку).

Дієвим засобом зменшення транзакційних витрат у практиці світового агробізнесу є об'єднання товаровиробників на кооперативних засадах. Це створює додаткові переваги в конкурентній боротьбі за рахунок зменшення витрат на організацію та проведення актів обміну (транзакцій) між складовими ланками технологічно єдиної системи «ресурси – виробництво – споживання» на основі розширення внутрішньогалузевого співробітництва з одночасним поглибленням інтеграційних зв'язків між сільським господарством та суміжними

галузями. За таких умов непересічного значення набуває питання обґрунтування доцільності створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як дієвого інструменту ефективного управління транзакційними витратами вітчизняних аграріїв. Це обумовило вибір напряду дослідження.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Питання, присвячені проблемам сільськогосподарської кооперації, знайшли відображення в працях вітчизняних науковців: Ф. Горбоноса, Л. Молдован, М. Маліка, Г. Черевка та ін. Кожен з авторів досліджує це питання під кутом власних наукових інтересів, проте слід відзначити, що в цілому вітчизняні науковці активно пропагують кооперацію як єдиний шлях виживання сільськогосподарського виробництва в ринкових реаліях. Натомість дослідження впливу транзакційних витрат на суб'єктів вітчизняного агробізнесу перебувають на етапі становлення, тому бракує публікацій, які присвячені механізмам управління цими витратами. З огляду на це актуальним є дослідження механізму підвищення ефективності господарювання вітчизняних сільськогосподарських підприємств за рахунок використання кооперації як інструменту управління транзакційними витратами.

Об'єкти та методика досліджень

Методологічною основою дослідження є загальні та спеціальні методи наукового пізнання процесів та явищ. Застосування системного підходу сприяло всебічному вивченню природи функціонування всіх складових як вітчизняного, так і закордонного агробізнесу. Використання структурно-функціонального методу, що передбачає розгляд будь-якого економічного явища з аналізом функцій окремих елементів, дозволило визначити механізм зменшення транзакційних витрат сільськогосподарських товаровиробників у процесі кооперації [6, с. 144]. В результаті поєднання методів соціологічного опитування, експертних оцінок та обробки даних із застосуванням методики індикативного й кластерного аналізу, які реалізовано за допомогою прикладних комп'ютерних пакетів *Excel* та *Statistica* для *Microsoft Office*, обґрунтовано ефективність сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як інструменту управління транзакційними витратами в агробізнесі [1; 2]. *Об'єктом* дослідження є процес формування транзакційних витрат в агробізнесі.

Результати досліджень

Домінантною складовою системи економічних відносин є процес налагодження і здійснення обміну товарами та послугами між суб'єктами господарювання, який потребує певних витрат (транзакційних) і залежить від особливостей інституціонального середовища країни, що відображає формальні і неформальні правила та закономірності поведінки учасників ринку. Масштабність прояву транзакційних витрат зазначена в працях американських

економістів, відповідно до яких це “будь-які витрати, пов’язані з координацією та взаємодією економічних суб’єктів” [7, с. 28]. Негативний аспект трансакційних витрат полягає у втратах доходу, яких зазнають суб’єкти господарювання в результаті недосконалості власних ринків [5, с. 79–80].

Пошук шляхів підвищення ефективності управління трансакційними витратами неможливий без врахування досвіду країн з ринковою економікою, де агробізнес є концепцією господарювання в аграрному секторі, а кооперація – стратегією виживання сільського господарства в умовах ринку. Суть цієї стратегії полягає в добровільному об’єднанні зусиль і ресурсів суб’єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше за допомогою групових дій [4, с. 25]. Організаційною формою кооперації є кооператив [3, с. 29].

Вітчизняний економічний простір перебуває на стадії інституціональної трансформації, і чітка наукова позиція дослідників щодо вирішення проблем аграрного сектору відіграє настановну роль у формуванні нових інститутів. У даному контексті доцільно аргументувати пропозиції щодо інтеграції сільгоспвиробників на кооперативних засадах, що створює передумови справедливого розподілу створеної ними доданої вартості та слугує інструментом управління трансакційними витратами. Агломераційне поглинання та псевдоасоційоване об’єднання з підприємствами суміжних галузей містить загрозу відчуження селянина від результатів своєї праці, зростання трансакційних втрат та перетворення України на джерело сировини для іноземних підприємств або підприємств з іноземними інвестиціями. Відтак, наукова позиція ґрунтується на практичному використанні досвіду розвинених країн і необхідності протекціонізму сільськогосподарської кооперації з метою формування агробізнесу на засадах партнерства, взаємовигоди і забезпечення продовольчої безпеки країни.

Емпірично підтверджено, що трансакційні витрати вітчизняних підприємств мають бінарний характер, тобто складаються з трансакційних втрат і видатків, які необхідні для попередження та/або подолання таких втрат. Крім того, експертна оцінка керівниками сільськогосподарських підприємств ситуації на своїх підприємствах засвідчила, що заходи з дослідження ринку, оцінки потенційних партнерів та підготовки контрактації складають близько 60 % від необхідного рівня, за якого можна уникнути трансакційних втрат. Тому концептуальним положенням ефективного управління трансакційними витратами в аграрному секторі є зниження рівня втрат за рахунок збільшення трансакційних видатків [2, с. 1310–1313].

Отже, з позицій концептуальних засад управління трансакційними витратами, основним завданням обслуговуючої кооперації є приведення рівня трансакційних видатків до обґрунтованого, який би унеможлилював втрати внаслідок недосконалого інституційного середовища та в результаті невиконання

договірних зобов'язань партнерами. Відповідно до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” передбачено функціонування переробних, постачальницьких, заготівельно-збутових, сервісних та багатофункціональних обслуговуючих кооперативів. Слід відзначити, що переробний кооператив можливо створити за участі прибуткових сільськогосподарських підприємств та/або на базі переробних потужностей, тому що їх вартість зазвичай набагато перевищує вартість активів, які необхідні для організації інших видів кооперативів. До того ж, така кооперація властива для другого етапу кооперативного розвитку, коли члени переробних, заготівельно-збутових та сервісних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів контролюють канали постачання і реалізації та мають фінансову спроможність піднятися на вищій щабель “продуктового ланцюга”.

Мотиваційним механізмом формування кооперативної структури є збільшення прибутку членів-власників-користувачів за рахунок зменшення трансакційних витрат унаслідок орієнтації сукупних ресурсів на забезпечення необхідного рівня видатків, які необхідні для ринкової адаптації цих підприємств, формування та закріплення їх конкурентних переваг. Основними інструментами зазначених заходів є маркетингові дослідження, бізнес-консалтинг, страхування, реструктуризація постачальницько-збутових каналів, інвестування у суміжні галузі і новітні технології, фінансування власних досліджень та ін.

З метою обґрунтування ефективності кооперації як інструменту управління трансакційними витратами підприємств вітчизняного агробізнесу проведено індикативний аналіз трансакційних витрат та математично формалізовано взаємозв'язок трансакційних витрат і прибутку досліджуваних об'єктів. Отримані числові характеристики індикаторів відображають рівень наближення відповідних трансакційних витрат до ідеальних/бажаних параметрів, які складають для видатків 1, для витрат – 0. Наприклад, індикатор видатків процесу реалізації 0,62 означає, що керівники аграрних підприємств витрачають лише 62% необхідних ресурсів на організацію і проведення операцій з реалізації продукції, що спричиняє виникнення відповідних витрат. Рекомендації щодо доцільності кооперації в короткостроковому періоді та спеціалізації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, членами яких можуть стати досліджувані підприємства, розроблено з використанням прийому конвертації значень індикаторів у грошові одиниці на основі кореляційно-регресійної моделі, яка описує залежність прибутку від рівня трансакційних видатків і витрат [2, с. 1312].

Для досліджуваної сукупності сільськогосподарських підприємств Житомирської області (51 од.) необхідно визначити перспективну спеціалізацію обслуговуючих кооперативів і розрахунковий прибуток, отриманий у результаті оптимізації трансакційних витрат. З цією метою доцільно згрупувати господарства, які мають подібні характеристики, а саме рівень трансакційних

видатків і втрат за видами, що визначено за допомогою методики індикативного аналізу, та розміром прибутку в розрахунку на 1 гектар сільськогосподарських угідь. Використання методу кластерного аналізу на основі прикладних комп'ютерних пакетів *Statistica 6.0* для *Microsoft Office* дозволяє згрупувати підприємства за дев'ятьма ознаками. Результати розподілу підприємств за кластерами і характеристика середніх значень ознак представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Склад і характеристика ознак в розрізі кластерів сільськогосподарських підприємств

Ознака класифікації	Кластер № 1		Кластер № 3		Кластер № 2	
	середнє значення	№ підприємства	середнє значення	№ підприємства	середнє значення	№ підприємства
Індикатор видатків макроекономічного походження	0,65	13, 14, 25, 29, 30, 31, 36, 44	0,53	1, 2, 3, 8, 20, 26, 28, 32, 37, 38, 41, 43, 48, 50, 51	0,40	4, 5, 6, 7, 9,10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 27, 33, 34, 35, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 49
Індикатор втрат макроекономічного походження	0,19		0,28		0,34	
Індикатор видатків постачання	0,63		0,60		0,55	
Індикатор втрат постачання	0,18		0,25		0,29	
Індикатор видатків реалізації	0,63		0,69		0,58	
Індикатор втрат реалізації	0,17		0,13		0,28	
Індикатор видатків на послуги	0,82		0,62		0,52	
Індикатор втрат через послуг	0,22		0,22		0,29С	
Прибуток на 1 га с.-г. угідь	427,59		Всього: 8		202,35	

Джерело: власні дослідження.

Відповідно до даних табл. 1 сільськогосподарські підприємства розподілились на три кластера, ієрархія яких залежить від значень індикаторів транзакційних витрат і прибутку. Оптимальними показниками досліджуваних ознак є вищий рівень прибутку й індикаторів видатків та нижчий рівень індикаторів втрат. Середні значення ознак за кластерами погіршуються від першого до третього. Підприємства, які увійшли до першого кластера, мають найвищий прибуток та найбільш наближені до ідеальних значення індикаторів

транзакційних витрат. Відповідно, господарюючі суб'єкти третього кластера мають найгірші характеристики досліджуваних ознак.

У контексті даного дослідження науковим припущенням вбачається, що спеціалізація кооперативу сприяє зниженню втрат і приведення у відповідність рівня видатків, тобто забезпечує організацію і проведення транзакцій без втрат. Обґрунтоване значення індикатору втрат процесу постачання в постачальницькому кооперативі має становити 0, а індикатора видатків постачання – 1. Аналогічні значення індикаторів передбачено для інших видів кооперативів, за винятком переробного, оскільки методика розрахунку не передбачає даних індикаторів транзакційних витрат для вищого рівня інтеграції. Визначення економічно обґрунтованої спеціалізації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу для сукупності підприємств представлено в табл. 2.

Таблиця 2. Рекомендована спеціалізація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для підприємств кластера

№ кластера / кількість підприємств	Значення прибутку, грн на 1 га с.-г. угідь					Рекомендації щодо кооперації ("+" - обґрунтована, "- " - необґрунтована)			
	фактичне	розрахункове				види кооперативів			
		види кооперативів							
		П*	З*	С*	Б*	П*	З*	С*	Б*
№1 (8 під- приємств)	427,59	207,57	338,15	407,12	308,24	-	-	+	-
№2 (15 під- приємств)	202,35	91,40	241,20	436,04	265,59	-	+	+	+
№3 (22 під- приємства)	-1,68	1,79	198,66	406,66	230,48	+	+	+	+

*Примітка: П – постачальницький кооператив;
З – заготівельно-збутовий кооператив;
С – сервісний кооператив;
Б – багатофункціональний кооператив.

Джерело: власні дослідження.

На основі порівняння фактичного і розрахункових значень прибутку в табл. 2 можна обґрунтувати доцільність створення кооперативів різної спеціалізації для підприємств кожного із кластерів. Відтак, для підприємств, які відносяться до кластера № 1, економічно обґрунтованою є організація сервісного кооперативу. Підприємствам кластера № 2 доцільно об'єднуватись у заготівельно-збутові, сервісні і багатофункціональні кооперативи. До кластера № 3 належать об'єкти з порівняно гіршими ознаками, тому досить очікуваним є висновок щодо економічної обґрунтованості кооперації цих підприємств з метою організації обслуговування за всіма напрямками (постачання, реалізація, надання

сервісних послуг). Крім того, найбільший економічний ефект (розрахований прибуток) у розрізі всіх кластерів отримано в результаті оптимізації трансакційних витрат на основі створення сервісного кооперативу, оскільки найбільший спектр проблем пов'язаний саме з недостатнім використанням аграріями послуг установ і організацій ринкової інфраструктури.

Необхідно зазначити, що розрахунковий прибуток, при моделюванні організації підприємствами постачальницького кооперативу, нижче фактичного (табл. 2), тому теоретично недоцільно організовувати вузькоспеціалізований постачальницький сільськогосподарський обслуговуючий кооператив для всієї сукупності підприємств. Однак така ситуація пов'язана не з відсутністю у сільськогосподарських товаровиробників проблем, пов'язаних з постачанням матеріально-технічних засобів, а з порівняно більшою значимістю інших факторів, що визначено за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.

Отже, створення аграрними підприємствами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дозволить підвищити прибутковість аграрних підприємств, які є членами – власниками – споживачами послуг зазначених кооперативів. Концептуальною основою отриманих розрахунків є механізм синергії, що полягає у більшій ефективності діяльності об'єднаних з певною метою суб'єктів на кооперативних засадах, ніж їх розрізнене господарювання. Тобто синергетичний ефект, що обумовлений функціонуванням сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, доцільно розрахувати як різницю між сукупним прибутком членів кооперативу до їх об'єднання та після такого об'єднання. Інформаційні джерела дослідження придатні для розрахунку синергетичного ефекту внаслідок економії трансакційних витрат (або оптимізації витрат і зниження втрат) за допомогою групових дій.

Практичне застосування теоретичних аспектів дослідження полягає у визначенні прогностичного синергетичного ефекту сільськогосподарських підприємств Житомирської області, для яких у результаті дослідження отримано економічне обґрунтування доцільності створення певного сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Критеріями вибору підприємств для розрахунку є:

- 1) належність до одного кластера;
- 2) територіальна близькість (відстань між підприємствами складає близько 30 км);
- 3) фактичне значення прибутку повинно бути наближене до розрахункового в результаті використання запропонованого підходу.

Врахування зазначених критеріїв дозволить забезпечити достовірність отриманих даних унаслідок відповідності використовуваних ознак загальним тенденціям сукупності.

Зазначеним вимогам відповідає 5 підприємств із кластера № 2. Це пояснюється тим, що для отримання репрезентативних даних до вибірки

включено підприємства з різних районів Житомирської області. Тому визначення прогнозного значення синергетичного ефекту розраховано лише для 5-ти підприємств із кластера № 2 шляхом визначення різниці прибутку до і після їх об'єднання з розрахунку на 1 гектар сільськогосподарських угідь і множенням отриманого результату на площу угідь у господарстві (табл. 3).

Таблиця 3. Прогнозне значення синергетичного ефекту кооперації для членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Підприємство-член кооперативу	Площа с.-г. угідь, га	Значення прибутку, грн на 1 га с.-г. угідь					Синергетичний ефект, тис. грн			
		фактичне	розрахункове				види кооперативів			
			види кооперативів				види кооперативів			
			П*	З*	С*	Б*	П*	З*	С*	Б*
СТОВ "Барвінківське" Малинського району	1004	249,8	128,7	268,5	428,8	217,2	-121,5	18,8	179,8	-32,7
СТОВ "Жовтнівське" Володарськ-Волинського району	1009	209,0	189,1	210,3	413,4	325,3	-20,0	1,4	206,3	117,4
СТОВ "Зоря" Володарськ-Волинського району	1226	129,0	110,7	270,9	557,8	214,90	-22,3	174,1	525,8	105,3
ПП "Золота нива" Черняхівського району	2660	150,0	112,6	238,2	435,8	251,3	-99,4	234,7	760,5	269,6
ПП "Хлібороб" Червоноармійського району	1089	188,0	75,9	301,1	485,8	284,3	-122,1	123,1	324,3	104,9
Всього	6988	—					—	552,1	1996,6	564,4

*Примітка: П – постачальницький кооператив;
З – заготівельно-збутовий кооператив;
С – сервісний кооператив;
Б – багатофункціональний кооператив.

Джерело: власні дослідження.

Розрахований синергетичний ефект (табл. 3), залежно від спеціалізації обслуговуючого кооперативу, відповідає загальній тенденції кластера № 2 щодо доцільності створювати заготівельно-збутовий, сервісний або багатофункціональний кооператив та відсутності економічного обґрунтування постачальницького кооперативу (табл. 2). Найбільше прогнозне значення синергетичного ефекту в усіх підприємствах обумовлено організацією сервісного

сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, оскільки в разі його створення сукупний ефект становить 1996,6 тис. грн.

Таким чином, основними стратегічними напрямками управління трансакційними витратами є інтеграція на горизонтальному, вертикальному або комбінованому рівнях. Механізм зниження трансакційних витрат у процесі інтеграції і кооперації подібний, але при цьому відмічаються суттєві відмінності у формуванні кінцевого результату господарювання відносно сільгоспвиробників. Якщо інтегратором виступає не аграрій, то й контроль над використанням і розподілом капіталу зосереджений у руках партнера, що може призвести до додаткового тиску та відповідного збільшення трансакційних витрат. Отримані результати дають підстави стверджувати, що сільськогосподарська обслуговуюча кооперація є невід'ємним атрибутом формування дієвого інституту агробізнесу та стратегічним напрямком управління трансакційними витратами підприємств аграрного сектору. Тому засобом підвищення ефективності діяльності саме сільськогосподарського товаровиробника є акумулювання капіталу в процесі кооперації, формування горизонтально інтегрованої структури і на цій основі створення вертикально інтегрованого агроформування, яке контролюється членами кооперативу.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Невід'ємним атрибутом функціонування будь-якого підприємства є необхідність взаємодії з іншими господарюючими суб'єктами стосовно придбання товарів і послуг та реалізації виробленої продукції. В умовах жорсткої конкурентної боротьби, розширення процесів інтеграції і глобалізації актуальність підприємства на ринку залежить від рівня професійного забезпечення процесів укладання контрактів та рівня структурованості каналів постачання матеріально-технічних засобів та реалізації готової продукції. Така ситуація пояснюється високим рівнем витрат, які виникають при підготовці і здійсненні ділових операцій (трансакцій) та залежать від інституціональних особливостей економіки.

Виробництво сільськогосподарської продукції є ризиковою сферою інвестування з низьким рівнем окупності вкладеного капіталу, тому відсутність коштів унеможливує утримання власного штату спеціалістів з менеджменту і маркетингу, які в змозі протистояти негативному впливу трансакційних витрат. Єдиною альтернативою виживання сільгоспвиробників, протистояння експансійній політиці посередницького бізнесу та зміцнення власної ринкової позиції є їх об'єднання на кооперативних засадах. Кооперація дозволяє суттєво зменшити рівень трансакційних витрат шляхом: по-перше, поєднання процесів постачання товарів і послуг (які необхідні для ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства) та/або продажу готової продукції; по-друге, контролю каналів надходження матеріально-технічних засобів та

реалізації продукції; по-третє, нівелювання проявів недосконалості інституційного середовища за допомогою залучених спеціалістів необхідного профілю (така можливість з'являється через спроможність оплатити необхідні послуги з акумульованого членами кооперативу капіталу). Необхідно зазначити, що кооперація є дієвим інструментом зменшення трансакційних витрат, проте їх остаточно уникнути неможливо.

Таким чином, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація є дієвим інструментом збільшення результативності господарювання за рахунок управління трансакційними витратами. Для досліджуваної сукупності підприємств економічно обґрунтованим є створення заготівельно-збутових, сервісних та багатофункціональних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. На прикладі п'яти підприємств Житомирської області розраховано прогнозне значення синергетичного ефекту, який виникає за рахунок створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів різної спеціалізації. При створенні заготівельно-збутового кооперативу сукупний синергетичний ефект новоствореної структури досягає рівня 552,1 тис. грн, сервісного – 1996,6 тис. грн, багатофункціонального – 564,4 тис. грн. Отже, подолання занепаду вітчизняного аграрного сектору та забезпечення його сталого розвитку можливе лише шляхом об'єднання зусиль сільськогосподарських товаровиробників на кооперативних засадах.

Подальші дослідження направлені на визначення особливостей трансакційних витрат корпоративних агроформвань.

Література

1. Боровиков В.П. STATISTICA® – статистический анализ и обработка данных в среде WINDOWS® / В.П. Боровиков, И.П. Боровиков. – М.: Информационно-издательский дом “Филин”, 1997. – 608 с.
 2. Власенко О.П. Концептуальні засади управління трансакційними витратами в агробізнесі / О.П. Власенко // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2009. – № 247, Т 5. – С. 1305–1314.
 3. Горбонос Ф.В. Кооператив як форма прояву відносин / Ф.В. Горбонос // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 26–32.
 4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – [2-е вид., доп. і перероб.] / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001 – 380 с.
 5. Малахов С. Трансакционные издержки и макроэкономическое равновесие / С. Малахов // Вопросы экономики. – 1998. – № 11. – С. 78–96.
 6. Черевко Г.В. Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз / Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 143–147.
 7. Milgrom P. Economics, Organization and Management / P. Milgrom, J. Roberts. – Englewood Cliffs; Prentice – Hall, 1992. – 621 p.
-